

PRODOR U NAŠ ORTOEPSKI STANDARD

Dalibor Brozović

Obično se kaže da samo »filozofi« paze kako njihov sugovornik govori, paze na izgovor i love krive akcente, zaboravljajući pri tome, naravno, na sadržaj razgovora. Koliko je naivna i neumjesna ta predodžba o filozofima kao jezičnim žandarima, koji stvaraju probleme gdje ih nema, lako se uvjeriti jednostavnim pokusom: u kakvu društvu gdje ima ljudi iz raznih krajeva zapitajmo je li pravilno naglasiti *njušiti-njušim* ili *njušiti-njušim*. Odmah će se pokazati da će jedni žestoko braniti prvi, drugi onaj drugi akcent, i uzajamno se uvjeravati da nikad u životu nisu čuli *njušiti*, odnosno *njušiti*, da »nitko živ« ne govori naglasak na koji oni sami nisu navikli i sl. Naći će se gdjetko tko će tvrditi da su mu oba naglasaka podjednako bliska, ili jedan od njih malo bliži, ali takvih će pojedinaca biti malo. Konačno će poneki od prisutnih priznati da su već i prije znali čuti kakav nemoguć akcent za koji im je sugovornik tvrdio da je ispravan. A svi će se složiti jedino u tvrdnji da naši glumci i spikeri općenito govore očajnim jezikom i imaju strašan naglasak, samo —, i te će slogove ubrzo nestati pokušamo li utvrditi koji su konkretni akcenatski grijesi naših spikerica i glumaca: za svaku pojedinost naći će se i napadači i branioци i neutralci s geslom »može i ovako i onako«. I to sve u standardnom (književnom) jeziku, a ne u dijalektima, koji nas ovaj čas ne zanimaju.

Pitanje akcenatskih norma nije dakle filološka besmislica kako misle mnogi od onih što ne čitaju našeg časopisa, nego je to najbitniji problem u ortoepiji hrvatskosrpskog standardnog jezika. Od tog problema u priličnoj mjeri zavisi funkcionalna kvaliteta našeg jezika kao osnovnog komunikacijskog sredstva hrvatske i srpske civilizacije. O tome sam u našem časopisu već pisao jednu raspravicu¹ i mislim da joj danas nemam šta dodati u općenitom smislu, ali bih želio razmotriti jedan užii problem: ugroženost kratkouzlaznog («sporog») akcenta i, možda u još većoj mjeri, agresivnu ekspanzivnost dugouzlaznoga.

O toj sam temi više puta razmišljao, ali pisati o njoj odlučio sam nakon razgovora s jednim kolegom, inače izvrsnim poznavaoцем suvremenog standardnog jezika. Govoreći o tome kako neke nepravilnosti prodiru u standardni jezik, moj je kolega izgovorio riječ *pródor*. Lecnuo sam se čuvši dugouzlazni akcent, na koji u takvim riječima nisam navikao, i počeli smo razgovarati o standardnom akcentu dvosložnih imenica s prefiksom koji sadrži samoglasnik o (do-, o-, ob-, po-, pro-). Naravno, složili smo se da je klasična norma samo o (ukoliko se ne radi o riječima s ð i, obično, s drugim slogom dugim), ali smo ujedno ustvrdili i da u novije doba sve više prodire dugouzlazni akcent.

Pregledao sam hrvatskosrpske akcentuirane rječnike i slična djela te našao vrlo zanimljivo stanje, zanimljivije nego što sam očekivao. Pregledani su ovi

¹ O normiranju književnih naglasaka, Jezik VI, 65-72.

izvori: A. Belić, *Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika*, Beograd, 1950 (AB); J. Dayre — M. Deanović — R. Maixner, *Hrvatskosrpsko-francuski rječnik*, Zagreb, 1956 (DDM); M. Deanović — J. Jernej, *Hrvatskosrpsko-talijanski rječnik*, Zagreb, 1956 (DJ)²; Đuro Daničić, *Srpski akcenti*, Beograd, 1925 (DD); Vilim Francić, *Słownik serbochorwacko-polski*, Warszawa, I, 1956, II, 1959 (F); H. Barić, *Rečnik srpskoga ili hrvatskoga i arbanaskoga jezika*, Zagreb, 1950 (HB); Angel Igov, *Särbohärvatsko-bälgarski rečnik*, Sofija, 1959 (I); *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, JAZU (AR); Julije Benešić, *Hrvatsko-poljski rječnik*, Zagreb, 1949 (B); Janko Jurančić, *Srbohrvatsko-slovenski slovar*, Ljubljana, 1955 (J); *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom*, Zagreb, 1960 (P); Svetomir Ristić — Jovan Kangrga, *Rečnik srpskohrvatskog i nemačkog jezika*, Beograd, 1928 (RK); I. I. Tolstoj, *Serbsko-horvatsko-russkij slovar*, Moskva, 1958 (T); Vuk Stef. Karadžić, *Srpski rječnik*, Beograd, 1935 (V).³

Uzete su praktički sve dvosložne imenice muškog roda s prefiksima *do-*, *o-*, *ob-*, *od-* ako odgovaraju ovim uvjetima:

- da se osnova daje više ili manje vidljivo izvoditi od kakva glagola,
- da nemaju nepostojanog *a*,
- da u nominativu imaju *ò* ili *ó*, a da u genitivu akcent ne mijenja mjesta.

Akcentnatske dublete sa silaznim akcentima (*òbjed* : *òbjed* ili *òtkup* : *òtkup*) nisu uzete u obzir, nego su računani samo oblici s *ò* ili *ó* kao da drugih i nema; ako se u nominativu javlja dužina zbog *o* < *l* (*òkol* ili *òkò*, gen. *òkola*) ili zbog *j* (*òvòj*, gen. *òvoja*), to nije posebno iskazivano. Homonimi su bez obzira na stupanj različitosti u značenju brojani samo jedanput,⁴ a botanički su nazivi kao kategorija izostavljeni zato što su vrlo nejednoliko raspoređeni u izvorima.

Riječi s prefiksima *po-*, *pro-* nisam uzeo u obzir zato što je HB izavao samo do slova *o* pa uspoređivanje među izvorima ne bi bila vjerno, a za same ostale izvore oblici s *po-* i *pro-* vjerojatno ne bi donijeli toliko novoga da bi se isplatio i trud i rizik nesumjerljivosti. Izuzetak je učinjen samo za riječi *prodor*, *progon*, *provod* i *sprovod*, s razlogâ koji su jasni iz daljeg teksta. Obradeno je ukupno 114 imenica: doček, dodir, dogon, dohod, dohvat, dokaz, dolaz, dolet, domak, domet, donos, dopis, dopust, doseg, dosluh, dovod, dovoz, doziv, ob(j)ed, ob(j)et, oblog, obnos, obor, obrat, obraz, obret, obrez, obris, obrok, obrov, obrt, obrub, obrus, obvoj, obzor, odb(j)eg, odboj, odbor, odgoj, odgon, odjel(odio), odlet, odliv, odlog, odljev, odljud, odmak, odmet, odmor, odnos, odor, odraz, odred,

² DDM i DJ uglavnom se poklapaju i zato se poslije navodi obično DJ koji je osnova za oba. O manjim razlikovanjima v. *Jezik*, V, 112-118.

³ Nisam obradio sljedećih djela: ćirilsko izdanje novog pravopisa, koje je identično s latiničkim, Broz-Ivekovićev rječnik, koji ne bi donio ništa novo u odnosu na AR i V, i novo izdanje RK, koje mi nije bilo pristupno. Nehrhotskosrpska izdanja (F, I, J, T) obradena su zato što se, s obzirom na autore i na kontakt s našom naukom, osobito u akcentnatskim konsultacijama, mogu tretirati podjednako kao domaća izdanja.

⁴ Izuzetak je učinjen samo s riječima *obluk* i *osek*, odn. *os(j)ek*, *os(ij)ek*, u kojima semantička zbrka onemogućuje podjednak postupak za sve izvore. Te su riječi potpuno izostavljene.

odrod, odron, ods(j)ek, ods(j)ev, odskok, odsoj, odstup, odv(j)et, odvod, odvoz, odziv, ogreb, ogr(j)ev, oklop, oko(l), okop, okos, okov, okup, okus, omak, omet, om(j)er, ophod, opip, opis, opit, opkop, oplet, oprost, ops(j)ek, opšav, optok, osip, os(j)et, oslon, osnov, osoj, osvrt, othod, otkaz, otklon, otkop, otkos, otkov, otkup, otok, otop, otpad, otpis, otp(j)ev, otpor, otpust, otrov, otvor, ovoj, ožeg, prodor, progon, provod, sprovod.

Akcentnska razročnost u navedenim riječima nije samo jedan dokaz više da hrvatskosrpske ortoepske norme zahtijevaju najozbiljniju pažnju. To nije slučaj kao već spomenuti glagol, koji je u citiranim djelima ovako predstavljen: *njūšiti-njūšim* ĐD, HB, T, V, *njū/ūšiti-njū/ūšim* F, AR, RK,⁵ *njūšiti-njūšim* ĐD, I, J, DJ, *njūšiti-njūšim* B. Iz takvih pojedinačnih primjera malo se šta može zaključiti. Ali ako se srede podaci o akcentima navedenih 114 riječi kako su za-bilježene u navedenim izvorima, onda se iz takva pregleda može izvući i koji širi zaključak. Sređeni podaci izgledaju ovako:

izvor	riječi s ò		riječi s ò/ó		riječi s ó/ò		riječi s ó		ukupno
	broj	postotak	broj	postotak	broj	postotak	broj	postotak	
V	38	100·00%					0	0·00%	38
AR	67	98·53%					1	1·47%	68
ĐD	7	100·00%					0	0·00%	7
RK	66	80·49%			2	2·44%	14	17·07%	82
B	74	94·87%	1	1·28%			3	3·85%	78
AB	9	100·00%					0	0·00%	9
HB	56	90·32%					6	9·68%	62
J	82	89·13%			3	3·26%	7	7·61%	92
DJ	86	94·51%					5	5·49%	91
DDM	85	93·41%					6	6·59%	91
F	83	94·32%	1	1·14%			4	4·54%	88
T	62	79·49%	1	1·28%	1	1·28%	14	17·95%	78
I	68	88·32%					9	11·68%	77
P	41	97·56%			1	2·44%	0	0·00%	42

⁵ Oblici ili glasovi rastavljeni kosom crtom (/) označuju akcentnske dublete. Prvo se donosi oblik kojemu izvor daje prednost (bez obzira kakvim je grafičkim ili opisnim sredstvima izražena), a na drugom je mjestu oblik koji je po izvoru manje vrijedan.

Vidi se da ni u jednom djelu nije zastupljeno svih 114 obrađenih imenica — najviše ih je u J (92), najmanje u ĐD (7). Osim toga, ni kad se broj zahvaćenih riječi slučajno poklapa (B i T po 78), ne radi se ni izdaleka o istim riječima; to je samo u DJ i DDM, koji se razlikuju jedino u riječi *sprovod*. Ali usprkos razlici u broju primjera i unatoč razlici u sastavu samih primjera, iznesena nam tabela govori ipak mnogo. Izvori se očito grupiraju po nekim kriterijima, koji će nam postati odmah jasniji ako postotke što pokazuju koliki je udio primjera s *ò/ó* ili *ó/ò* u ukupnom broju riječi pribrojimo postocima za primjere u kojima je samo *ò*, odnosno samo *ó*. Tehnički je to moguće provesti ako dvije trećine danog postotka pribrojimo brojcima za akcent kojemu je dana prednost, a jednu trećinu sporednom akcentu. Dobivene brojke pokazivat će prilično vjerno opći odnos »kratkouzlaznosti« i »dugouzlaznosti« obrađenih imenica za svaki izvor posebno:

I-III: AB, ĐD, V	100% ò	IX: DDM	93.41% ò : 6.59% ó
IV: AR	98.53% ò : 1.47% ó	X: HB	90.32% ò : 9.68% ó
V: P	98.37% ò : 1.63% ó	XI: J	90.22% ò : 9.78% ó
VI: B	95.73% ò : 4.27% ó	XII: I	88.32% ò : 11.68% ó
VII: F	95.08% ò : 4.92% ó	XIII: RK	81.30% ò : 18.79% ó
VIII: DJ	94.51% ò : 5.49% ó	XIV: T	80.77% ò : 19.23% ó

Izvore I—XIV lako je razvrstati u četiri skupine. U prvoj bi bili izvori sa 100% primjera s *ò*, ili bar preko 98%, u drugoj 93—96%, u trećoj 88—91%, i konačno u četvrtoj skupini izvori s manje od 82%. Svaka od te četiri skupine ima svoju fizionomiju.

U prvoj su skupini dva pravopisna rječnika (AB, P), jedan akcentološki rad (ĐD), jedan povijesni rječnik (AR)⁶ i jedan klasični srpskohrvatski rječnik iz prve polovice prošlog stoljeća (V). Prema tome, očito je da izvori iz prve skupine odražavaju klasični hrvatskosrpski jezik Vuk—Daničić—Maretićev, koji moderni pisci pravopisnih rječnika žele nasljedovati, barem u kategoriji riječi o kojoj se ovdje govori. Tri izvora iz ove skupine pokazuju 100% primjera za *ò* (AB, ĐD, V), a dva se približuju tom stupnju (AR, P). Ali u AR postotak je samo formalno niži od 100, ona jedna jedina riječ s *ó* razlikuje se od drugih riječi u tom izvoru svojom emocionalnom vrijednosti. Radi se o primjeru *dógon* u značenju »pridošlica« s pejorativnom nijansom značenja, a u takvu je značenju sigurno posrijedi ekspresivni akcent — u ovom konkretnom slučaju mǒgū govoriti *ó* i oni što bi u istoj riječi uvijek izgovarali *ò* kad misle na apstraktno značenje radnje (= gonjenje) ili konkretno značenje onoga što je dognano, a ta značenja nisu zabilježena u AR iako im noviji rječnici daju prednost.⁷

⁶ Na tablici su zastupljeni oblici u sveskama AR iz razdoblja od 1885. do 1926, a od dvojezičnih je rječnika najstariji iz god. 1928 (RK).

⁷ Inače je u AR *òdgon*, *pògon*, *prògon*.

Svi su ostali izvori (VI—XIV) više-manje suvremeni dvojezični rječnici.

U drugoj su skupini tri ijekavska rječnika (B, DJ, DDM) i jedan ijekavsko-ekavski (F). U njima je relativno vrlo visok postotak riječi s *ò* (VI—IX).

Treća se skupina sastoji od jednog ekavskog (HB), jednog ijekavsko-ekavskog (J) i jednog ekavsko-ijekavskog rječnika (I). U njima je postotak *ò* nešto niži (X—XII).

U četvrtoj su se skupini našla samo dva ekavska rječnika (RK, T), oba s izrazito niskim postotkom *ò* (XIII, XIV).

Analizirajući iznesene podatke, dolazimo do sljedećih zaključaka:

1. ekavski su izvori prema oblicima s *ó* tolerantniji nego ijekavski;
2. mlađi su izvori tolerantniji od starijih;
3. pisci rječnikâ tolerantniji su nego pisci pravopisâ i akcentoloških djela.

Vjerujem da bi mnogi naši čitaoci lako sveli sva tri zaključka na jedan jedinstveni: oblici na *ó* noviji su i životniji, oni su već uspjeli osvojiti stanovite pozicije u standardnoj ekavštini, prodiru pomalo i u ijekavštinu, gdje su se također već učvrstili u pojedinim riječima. Prema tome, oni imaju budućnost.

Ipak mislim da je u takvim pitanjima potreban oprez u zaključivanju i da je teško biti prorok (iako tu riječ svi izvori bilježe u obliku *prórok*). Iznijet ću neke argumente koji govore da bi trebalo sačuvati klasičnu akcentuaciju tih riječi.

U prvom redu, analiza značenjâ pokazuje da većinu primjera predstavljaju riječi apstraktna značenja, riječi koje označuju isto što i glagolske imenice na *-nje* i *-će* kad se liše svoje vidske komponente. Poznato je pak da glagolske imenice nisu karakteristične za tzv. narodni govor i narodni stil, nego su naprotiv značajke intelektualnog stila, ili tzv. knjiškoga. U našem konkretnom slučaju vidi se to i iz činjenice da se od 114 mogućih primjera u Vuka našlo samo 38, a AR, koji je nesumnjivo najbogatiji naš rječnik, ima ih manje nego suvremeni dvojezični rječnici (izuzev HB — ali on je izašao samo do slova *o* pa posljednjih četiriju riječi i ne može imati). Mnoge od preostalih riječi zabilježene su doduše u AR, ali bez naglaska,⁸ a to je samo dokaz više za njihov »knjiški« karakter. Detaljna analiza svih primjera, za koju ovdje nema mjesta, pokazala bi ujedno da je *ó* karakteristika upravo onih riječi što imaju tehnički, uredski, novinarski, vojnički ili razgovorno-gradski karakter. Na primjer, samo dvije riječi od 114 imaju u svim svojim izvorima *ó* — *dópust* (F, HB, I, B, J, DJ, RK, T) i *dólet* (J, DJ, RK, T) — a one su upravo tipične: jedna službeničko-vojna, druga tehničko-vojna. I među riječima u kojima znatno preteže *ó* prevlađuju iste semantičke kategorije — najizrazitiji je primjer uredsko-novinarski termin *dópis* (HB, I, B, J, DJ, RK, T, a samo F ima *dò/ópis*). S druge strane, tzv. narodni govor poznaje također relativno mnoge riječi ove tvorbe, ali one su u golemoj većini s *ò* (u Vuka svih 38 riječi s obrađenim prefiksima),

⁸ Prema tome nisu ušle u tablicu.

a semantički među njima prevladaju imenice konkretna⁹ značenja (vršilac radnje, rezultat radnje, ili čak mjesto radnje), a rjeđe su apstraktne kao npr. *òtpust*, koja je potvrđena samo tako (svi izvori koji se navode za *dópust* + AR, P i V!).

Drugi se argument može tražiti u povijesti svih tih riječi. Kao tvorbeni kategorija, one su vrlo stare i poznate su u svim slavenskim jezicima, a ako polazimo od praslavenske akcentuacije, onda nema sumnje da su se »organski« i »pravilno« razvili samo oblici s *ò*, dakako ne u svim riječima što su ovdje obrađene — neke bi od njih morale imati *ò*, a *ò* ili *ó* dobile su naknadno po analogiji. Ali u praslavensku akcentuaciju neću ovdje ulaziti, o ovoj kategoriji riječi pisat ću na drugom mjestu kao o cjelini, s prefiksima *po-* i *pro-*, a ovdje se možemo zadovoljiti činjenicom da oblici s *ó* nisu rezultat zakonitog razvoja.

Vjerujem da će mnogi od onih čitalaca koji su bili nezadovoljni prethodnim zaključcima prihvatiti ta dva upravo iznesena argumenta. Složio bih se s njima kad bi pitanje glasilo: »Kakav je akcent te kategorije imenica u onim novoštokavskim dijalektima koji su dali temelj za klasični hrvatskosrpski standardni jezik?«, ili: »Odgovara li u tim imenicama normalnom odnosu između praslavenskog i standardnog hrvatskosrpskog akcenatskog sustava *ò* ili *ó*?« Ali ako pitanje glasi: »Kako treba naglašavati te riječi u standardnom hrvatskosrpskom jeziku?« — onda ne mogu priznati da ta dva argumenta imaju posljednju, odlučnu riječ. Oni mogu imati i imaju stanovitu vrijednost i težinu, neku vrijednost i težinu imaju i zaključci koji su prije bili izneseni. Ali kad se radi o standardnom jeziku, onda je odgovor u njemu samome jer je on autonoman prema svemu izvan sebe: prema razgovornom jeziku, pa makar bio i više-manje zasnovan na govornom standardu, prema svim dijalektima, čak i onima koji su mu dali građu iz koje se rodio, prema svim drugim jezicima, pa makar bili i naj-srodniji, ili se čak prema njima nalazio u odnosu potomka prema pretku. Autonomija standardnog jezika ne znači začahurenost, kako u nas mnogi misle i ta nas je zabluda već mnogo stajala, čak i ne smije značiti začahurenost jer se nitko i ništa ne može od utjecajâ posve ograditi bez štete po sama sebe. Autonomija standardnog jezika nije ništa drugo nego bilo koja druga autonomija: pravo da se primi ono što koristi, ali i pravo da se o d b i j e ono što škodi. Da se odbije i onda kad se čini mlado, životno, prodorno i sl. — ako je samo prividno tako i ako je argumentacija zasnovana na jeftinoj komotnosti razgovornog jezika, što je u nas, na žalost, temelj mnogih lakomislenih zahtjeva prema standardnom jeziku.

Mislim da sami po sebi oblici s *ó* ne bi ugrožavali standardnog jezika. Ugrožava ga ono što prijete njegovu sustavu, strukturi, ili njegovu specifičnom funkcioniranju. A ovdje se ne radi ni o jednom ni o drugom uzmu li se sve te riječi same za se. Akcenatski sistem standardnog hrvatskosrpskog jezika dopušta

⁹ Među »knjiškim« riječima znatno je manji udio onih s konkretnim značenjem — takva je npr. već spomenuta riječ *dopis*.

dvosložne riječi s dugouzlaznim akcentom na prvom slogu, npr. *národ* — oko tog naglasaka nema nikakva spora. A ako može biti *národ*, zašto ne bi moglo biti i *pórod* (u izvorima samo *pòrod* — ĐD, F, I, AR, B, J, DJ, RK, T, V), kako se često čuje u razgovornom jeziku, osobito na sjeveru i istoku. Ni funkcioniranju standardnog jezika ne bi u načelu škodio oblik *pórod* — u praksi doduše bi utoliko što bi to bilo narušenje kontinuiteta, na što je standardni jezik osobito osjetljiv, ali kontinuitet strada od svake promjene, a ne možemo opstati bez ikakvih promjena.

Radi se dakle o nečem drugom. Prodor dugouzlaznog naglasaka i uzmicanje kratkouzlaznoga predstavlja u ovdje obrađivanim riječima¹⁰ nešto više od obične zamjene jednog akcenta drugim u jednoj kategoriji riječi. Ta je naime pojava dio jednog šireg procesa — postepenog uzmicanja kratkouzlaznog akcenta uopće, prvenstveno u korist dugouzlaznoga. Taj proces prijeti likvidacijom kratkouzlaznog akcenta kao takvoga, to više što se on u pojedinačnim slučajevima povlači i u korist silaznih naglasaka, o čemu ovdje ne bih govorio jer se u tim slučajevima ne radi o pojavi što ugrožava samo postojanje kratkouzlaznoga. Isto tako ne bih ovdje govorio ni o nekim drugim zamjenama akcenata, npr. *rádovi*, *brákovi* i sl. umjesto *ràdovi*, *bràkovi*¹¹ — i tu je u pitanju određena kategorija oblika u kojoj napreduje dugouzlazni akcent, ali kako nema drugih morfoloških ili tvorbenih ili fonetskih kategorija gdje on istiskuje kratkosilazni akcent, nema ni opasnosti za egzistenciju kratkosilaznog naglasaka kao prozodijske kategorije: u najgorem se slučaju mijenja kvantitativni omjer ∞ : \ i njihova distribucija. Odnosu \ : / prijeti pak ozbiljnija opasnost, on je nagrižen s više strana i mogao bi da prestane biti odnosom, tj. da kratkouzlazni nestane. Pogledajmo primjere.

Dvosložne imenice muškog roda s kratkouzlaznim akcentom i s nepostojanim *a* nisu manje ugrožene nego ovdje već prikazane imenice bez nepostojanoga *a*. Daničićev tip *kòsac-kòsca* pomalo prelazi u tip *brávac-brávca*, a u još većoj mjeri to vrijedi za tip *kònac-kónca*, koji u kosim padežima ima dug slog po pravilu o duženju samoglasnika ispred suglasničke skupine u kojoj je prvi suglasnik sonant. Pregledao sam 10 članova Daničićeva tipa *konac* (za prvi se primjer mogao uzeti i *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, Beograd, SANU, od 1959, kr. RSA):

bòrac-bórca B, J; *bó/òrac-bórca* AB; *bó/òrac-bó/òrca* P, RSA; *bórac-bórca* HB, I, RK, T; *bòrac-bòrca* F, AR, J.

dòjam-dójma, B; *dójam-dójma* AB¹², F, HB, I, J, P, RK, T; *dójam-dòjma* DJ.

¹⁰ Ovdje su obrađene samo riječi s prefiksima što sadrže samoglasnik *o*, ali što vrijedi za njih, vrijedi i za riječi s *iz-*, *u-*, *uz-*, a vrijedilo bi i za *bez-* kad bi se s tim prefiksom tvorile imenice te kategorije.

¹¹ V. *Jezik*, V, str. 150, 151, VI, str. 72.

¹² Malo je neobično da AB stavlja uz tu riječ oznaku *pokr*.

dòmak-dòmka F, HB, I, AR, B, J, DJ, P, RK, T, V.
dòlac-dó(l)ca ABC¹³, ĐD, Fd, Ib, ARb, Bd, Jb, DJc, Tc, Vb; *dó/òlac-dó(l)ca*
 Pc; *dòlac-dó(l)ca* HBe; *dòlac-dòlca* RKa.
kòlac-kó(l)ca ABC, Fc, HBb, Ic, ARc, Bc, Jc, DJc, Pc, RKb, Tb, Vb.
lònac-lónca AB, ĐD, F, HB, I, AR, B, J, DJ, P, RK, T, V.
lòvac-lóvca ĐD, F, I, AR, B, J, DJ, P, V; *ló/òvac-lóvca* HB, RK; *ló/òvac-*
lò/òvca T.
òrao-òrla AB, ĐD, F, HB, AR, B, J, DJ, P, V; *órao-òrla* I, RK, T.
òvan-òvna F, DJ; *ò/òvan-òvna* ĐD, AR, B, J, RK, V; *óvan-óvna* HB, I, T.
òvas-òvsa AB, ĐD, F, I, AR, B, J, DJ, P, RK, T, V; *òvas-òvsa* HB.

Mislim da je tih 10 riječi dovoljno da se pokažu razrožnosti među izvo-
 rima — neke su od njih sigurno i više-manje slučajnog karaktera (HB u posljed-
 nja dva primjera), ali tendencije su ipak jasne. U razgovornom su jeziku još
 jasnije.

Fonetsko pravilo o duženju ispred suglasničke skupine sa sonantom kao
 prvim članom nije u našem jeziku bez ograničenja. Ne vrijedi, na primjer, u
 riječima s tvorbom kao *borba*, u kojima su uvjeti isti kao u kosim padežima
 gornjih deset imenica. Uzmimo još radi usporedbe riječ *berba*:

bèrba HB; *bé/èrba* RSA; *bérba* F, I, AR, B, J, DJ, RK, T, V.
bòrba F, I, AR, B, J, DJ, RK, T, V; *bò/òrba* RSA; *bórba* HB.

Izuzmemo li raspored u HB, koji je opet nemotiviran, imamo zapravo u
 svim izvorima povodenje za V, a Vuku prva riječ očito nije bila familijarna jer
 je lokalizira u Vojvodinu i tumači je sinonimima iz drugih krajeva. Izvori dakle
 ne odražavaju pravog stanja, kojemu je najbliži RSA: većina naših ljudi, sma-
 trajući da govore standardnim jezikom, izgovara u objema tim riječima isti
 akcent, jedan ili drugi, a manjina ih naglašava različito, onako kao V.

I na koncu, postoji još i velik broj pojedinačnih riječi, ili tipova predstavljenih s malim brojem primjera, ili pak pojedinih morfoloških kategorija, kojima je svima zajednička tendencija da se kratkouzlazni akcent zamijeni dugouzlaznim. U jednim se slučajevima ta tendencija odražava u izvorima (*zavrzlàma* I, J, RK, T, *zavrzláma* F, B, DJ), u drugima je izvori uopće ne odražavaju *silèsija* F, I, AR, B, J, DJ, P, RK, T, V), ali u praksi su kratkouzlazni akcenti podjednako ugroženi u svim takvim primjerima. I to ne samo u riječima domaćeg (i poludomćeg) podrijetla nego i u tuđicama, osobito u mnogim turcizmima, npr. u riječi *sàrma*, koju gotovo svi izvori bilježe doduše tako (F, I, AR, B, J, DJ, T, V, samo RK *sà/árma*), tako je bilježi i B. Klaić u *Rječniku stranih riječi* (Zagreb, 1958), ali se tako izvan BiH malo izgovara.

¹³ Uz ovu i sljedeću riječ nije svejedno donose li se oblici s *l* ili bez tog glasa ili oboji. To je registrirano ovako: a = šamo s *l*, b = samo bez *l*, c = prednost (bez obzira kako je izražena) obliku s *l*, d = prednost obliku bez *l*, e = oba oblika ravnopravna.

Možda bismo mogli ustanoviti úzroke tog zamjeni \ s / u tako različitim situacijama. Iznijet ću ih nekoliko, a vjerujem da ih ima i više:

— ima mnogo štokavskih i neštokavskih dijalekata u kojima imamo više-manje redovno / ili sličan akcent u pozicijama gdje u standardnom jeziku dolazi \ (tzv. kanovački akcent i sl.¹⁴);

— kratkouzlazni je akcent naša najspecifičnija ortoepska pojava, najteže ga je naučiti, a osim toga postoje znatne terenske razlike u njegovim akustičkim osobinama; od triju osnovnih varijanti najteže je naučiti središnju,¹⁵ a baš ona odgovara ortoepskom standardu. Zato je prirodno da postoji stanoviti otpor prema \ i tendencija da se on ovako ili onako izbjegne — to je u objektivnim općelingvističkim mjerilima zaista »težak« akcent;

— ima priličan broj morfoloških, fonetskih i tvorbenih kategorija u kojima analogija djeluje na štetu \ i u korist /;

— u nekim prilikama / umjesto \ može imati ekspresivnu vrijednost, kao u spomenutom primjeru *dógon*.

Mislim da je sada problem osvijetljen sa svih važnijih strana. Ostaje nam da pokušamo naći odgovor na ovo pitanje: ima li se smisla odupirati u standardnom jeziku tendenciji koja je ovdje opisana? Rekao bih da na to pitanje valja dati potvrdan odgovor. Da se radi samo o pojedinačnim primjerima, onda bismo govorili samo o preciziranju norme. Da su u pitanju samo ekspresivni akcenti, složili bismo se s njima i dobili bismo dublete sa semantičkom ili bar stilskom diferencijacijom. Da se radi samo o djelovanju analogije u onim granicama u kojima i inače analogije pomalo preraspoređuju sredstva koja jednom jeziku stoje na raspolaganju, pomirili bismo se s novim činjenicama. Ali ovdje se radi o svemu tome no i o nečemu što je više od toga, o tendenciji koja prijete jednom od sredstava našega jezika, jednom od njegovih četiri akcenta — ne da ga pomakne u okviru sistema, nego da ga *i z b a c i* iz sistema, a to je nešto što standardni jezik teško može prihvatiti, nešto s čime se standardni jezici mire samo u izuzetnim okolnostima. A osobito kad se radi o bitnim pitanjima, nemamo prava da ne pružimo otpor¹⁶. Gubitak četveroakcenatskog sustava izazvao bi lančanu reakciju koja se ne bi mogla zaustaviti u prozodijskoj sferi i koja bi izvanredno mnogo pojačala nesigurnost naših već i tako labilnih normi. Naravno, ne bi se moglo dogoditi da mi izgubimo brzo svoj kratkouzlazni akcent, ali da je u pitanju opasnost u doglednoj budućnosti, onda se ta opasnost više i ne bi mogla spriječiti! Sada je još vrijeme — sada se upravo radi na velikim rječnicima naših Matica, koji mogu mnogo učiniti, upravo se raspravlja o kaza-

¹⁴ V. iscrpan i dokumentiran pregled u raspravi M. Hraste »O kanovačkom akcentu u Hrvatskoj«, *Filologija*, 1 (1957). Tu je prikazana i literatura o ostalim krajevima hrvatskosrpskog jezičnog područja.

¹⁵ Te sam nijanse opisao u *Jeziku*, III, str. 122, 123, i u novosadskom *Zborniku za filologiju i lingvistiku*, VI, str. 115.

¹⁶ Bar za tu riječ slažu se svi izvori u akcentu *òtpor*: F, HB, I, AR, B, J, DJ, P, RK, T, V.

lišnom jeziku, o čemu je prof. Jonke iznio pravu riječ kad su se počela javljati neodgovorna mišljenja¹⁷.

Ima još jedan moment. Ne mislim da svaku jezičnu razliku na liniji Beograd—Zagreb treba pod svaku cijenu izbrisati — to je romantičarsko shvaćanje pri kojem se često s vodom izbacuje i dijete — ali mislim da u jednom jeziku (a hrvatskosrpski jest lingvistički jedan jezik) ne smije biti kategorijskih razlika pa ni u akcentu. Na to sam u našem časopisu prije nekoliko godina već upozorio,¹⁸ a nedavno je kolega Babić vrlo umjesno postavio taj problem na širem planu.¹⁹ Čini mi se da u problemu o kojem se u ovom članku govorilo i taj aspekt ima svoje mjesto.

Dakle, sam standardni jezik zahtijeva da se, uz izuzimanje ekspresivnih primjera i ograničenih, pojedinačnih analogija, odupremo prodoru akcenata kao *pródor*²⁰ — oni u društvu s drugim kategorijama o kojima je ovdje bila riječ mogu izazvati ne samo pomor akcenata kao *pòmor*²¹ nego mogu jednom predstavljati *s p r o v o d*²² i kratkouzlaznog akcenta i našeg četveroakcenatskog sustava i još ponečega u standardnom hrvatskosrpskom jeziku.

PITANJA I ODGOVORI

NASTAVNO GRADIVO ILI NASTAVNA GRADA?

U stručnoj literaturi i školskoj praksi često se upotrebljavaju (i međusobno zamjenjuju) riječi *grada* i *gradivo* pa neke nastavnike zanima da li je bolje govoriti i pisati npr. *nastavna grada* ili *nastavno gradivo* u vezama kao što su *obrada novog gradiva (grade)*, *ponavljanje prijedelog gradiva (grade)* i sl.

Veoma je teško, a ponegdje gotovo i nemoguće, razgraničiti značenja dviju srodnih riječi iste vrste. Njihova se značenjska polja ukrštaju, a razlike su im u nijansama katkad veoma, veoma tanane. Da bismo do-

šli do odgovora na ovo pitanje, razmotrićemo tvorbu, značenje i upotrebu tih riječi.

Imenice *grada* i *gradivo* izvedene su od glagola *graditi*, prva nastavkom *-ja* (*grad-ja* > *grada*), a druga nastavkom *-ivo* (*gradivo* > *gradivo*). Korišten *grad-* nosilac je temeljnoga značenja, pa otuda srodnost i velika sličnost, reklo bi se čak i identičnost, značenja tih riječi. Razlika je među njima u tome što je *grada* veoma starog postanja (to je praslavenska riječ, v. Akademijin Rječnik, III, str. 375b), a *gradivo* novija izvedenica (zabilježena prvi put u Stulićevu Rječniku, v. podatak u ARj., III, 372a). Čini se da ova izvedenica nije bila obična u svim krajevima našeg jezičkog područja, pa je

¹⁷ O izjednačivanju scenskog akcenta i scenskog jezika, *Telegram*, 10. 4. 1964.

¹⁸ *Jezik*, VI, str. 67, 68.

¹⁹ *Jezik*, XI, str. 65-71.

²⁰ *pródor* F, AR, B, DJ, *prò/ódor* T, *pró/ódor* J, RK, *pródor* I.

²¹ Još uvijek svi izvori bilježe *pòmor* (ĐD, F, AR, B, J, DJ, RK, T, V), ali I ispravljaju već u *pòmor*.

²² Stanje u izvorima već opominje: *spròvod* F, AR, DJ, *sprò/òvod* B, *spról/òvod* J, *spròvod* I, DDM, RK, T. Zanimljivo je da je u obliku s jednostrukim prefiksom raspored drugačiji: *pròvod* F, I, AR, B, DJ, *prò/òvod* J, *pròvod* RK, T.